

Jaargang 6 - nummer 2 - april 2018

Gezamenlijke uitgave KNNV en IVN
in Noord West Overijssel

ivn natuur
educatie

KNNV
vereniging
voor veldbiologie

AGENDA KNNV en IVN

Periodieke bijeenkomsten

De vogelgroep IVN houdt in de maanden september t/m april haar avonden op elke tweede dinsdag van de maand in 't Hoogthij, Oldemarktseweg 117, Steenwijkerwold. In mei en juni wordt er een excursie voor de groep georganiseerd.

De vlinder- en libellenwerkgroep houdt in de maanden oktober tot en met mei haar avonden op elke eerste maandag van de maand in De Klincke, Kerkstraat 16 te Steenwijk.

Let op: de bijeenkomst van april is één week later

De plantenwerkgroep houdt in de maanden oktober tot en met april (m.u.v. december) haar avonden op elke eerste woensdag van de maand in De Klincke, Kerkstraat 16 te Steenwijk. In de maanden mei en juni worden inventarisaties uitgevoerd.

De geologie-werkgroep houdt in de maanden oktober tot en met april haar avonden op elke tweede dinsdag van de maand (tenzij anders vermeld) in De Meenthe, Stationsplein 1 te Steenwijk. Jaarlijks wordt een (meedaagse) werkgroep-excursie gehouden. Op de webpagina van de KNNV afdeling is het actuele programma vermeld.

De gezamenlijke lezingen van KNNV en IVN worden in de maanden oktober tot en met maart (februari in combinatie met de KNNV ledenvergadering) gehouden op de derde maandag van de maand in De Klincke, Kerkstraat 16 te Steenwijk.

Agenda 2e kwartaal 2018

april

- 4 bijeenkomst Plantenwerkgroep
- 7 Stinzenplantenexcursie
- 9 bijeenkomst Vlinder- en libellenwerkgroep
- 10 bijeenkomst Geologie-werkgroep
- 10 bijeenkomst Vogelgroep IVN
- 14 excursie "Ontdek de Weerribben"
- 21 Geologie-excursie
- 21 en 22 Nationale Bijenteldagen. Meer informatie:
www.natuurenmilieuoverijssel.nl/bijebeweging-overijssel/
- 27 Excursie "Vroege Zangvogels" in de Eese
- 28 Vogel-excursie Gaasterland

mei

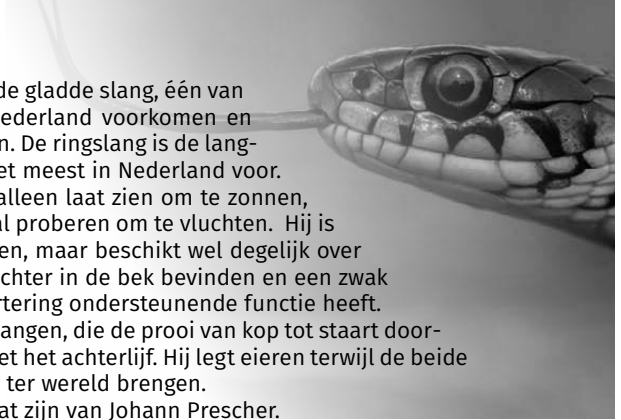
- 7 bijeenkomst Vlinder- en libellenwerkgroep
- 9 Excursie "Nachtegalen"
- 12 Excursie park Rams Woerthe
- 19 Excursie "Natuur en cultuur in De Weerribben"
- 21 Excursie "Wie leven in het moeras"
- 26 Excursie "Vlinders en libellen"

juni

- 8 Excursie "Op zoek naar de geheimzinnige nachtzwaluw"
- 9 Gewestelijke excursie KNNV
- 10 Slootjesdag
- 23 Excursie "Spinnen en Insecten"
- 24 Excursie "Vroege zomer in de Rottige Meenthe"

Bij de voorplaat

De ringslang is, naast de adder en de gladde slang, één van de drie soorten slangen, die in Nederland voorkomen en die in het voorjaar weer verschijnen. De ringslang is de langste van de drie soorten en komt het meest in Nederland voor. Het is een schuwe slang, die zich alleen laat zien om te zonnen, menselijk contact mijdt en altijd zal proberen om te vluchten. Hij is ongevaarlijk, niet giftig voor mensen, maar beschikt wel degelijk over relatief korte giftanden, die zich achter in de bek bevinden en een zwak gif afscheiden, dat een de spijsvertering ondersteunende functie heeft. In tegenstelling tot beide andere slangen, die de prooi van kop tot staart doorslikken, begint de ringslang juist met het achterlijf. Hij legt eieren terwijl de beide andere soorten hun jongen levend ter wereld brengen. De foto's op de voor- en achterplaat zijn van Johann Prescher.

COLOFON

"Koppel", jaargang 6, nummer 2, tweede kwartaal 2018.

Natuurtijdschrift "Koppel" is een gezamenlijke uitgave van de KNNV en het IVN.

Redactie: Greet Sanderse, Rolf Kranenburg, Emile de Leeuw

Vormgever: Dirk Koopmans

Drukwerk: drukkerij Bijzonderdruk te Steenwijk

Belangrijke informatie voor het aanleveren van kopij:

- graag op A4 formaat, via de mail en als platte tekst (zonder opmaak).

- geen pdf bestand, foto's op een apart bestand en zo groot mogelijk versturen (minimaal 500 KB)

Het volgende nummer verschijnt per 1 juli 2018.

Kopij hiervoor graag **vóór 1 juni 2018**.

Redactieadres: E-mail redactiekoppel@gmail.com

INHOUD

2. Agenda KNNV en IVN	12. Adders
3. Bij de voorplaat	14. De Gladde slang
3. Colofon	18. De Ringslang
4. Van de redactie	21. Voor jong en oud
4. Van de voorzitters	22. Fluitenkruid
5. Wijzigingen in het KNNV-bestuur	24. Uit het IVN-bestuur
6. Nieuwjaarsbijeenkomst 2018	25. Excursies IVN/KNNV 2e kwartaal 2018
8. Succesvolle eerste natuurexcursie in 2018	30. Besturen KNNV en IVN
9. Een blauwe glazenmaker	31. Werkgroepen KNNV en IVN

Van de redactie

Centraal in dit nummer staan de drie soorten slangen die in Nederland voorkomen en in de vroege lente weer te voorschijn komen: de adder, de gladde slang en de ringslang.

Johann Prescher leverde de artikelen over de adder en de gladde slang, van Willem-Jan Hoeffnagel is het artikel over de ringslang. De prachtige foto's, waarmee zij hun stukken illustreerden en die, ook elders, in dit nummer zijn opgenomen, zijn eveneens door hen gemaakt.

Een ander dier, dat zich in de lente weer vertoont, is de egel. Janneke Dijs schreef hierover een leerzaam artikel "met een knipoog". En van de planten is er natuurlijk het fluitenkruid, dat zich vanaf april als "Hollands kant" op grazige plaatsen en in bossen laat zien. Willem-Jan Hoeffnagel verzorgde ook deze bijdrage.

Theo van de Graaf droeg ook aan dit nummer weer bij, in de vorm van een interessant artikel over de blauwe glazenmaker, een grote libel. Aanleiding hiervoor vormde een waarneming van zijn vrouw Ria, vorig jaar juli, in hun eigen tuin.

Verder in dit nummer onder meer verslagen van de nieuwjaarsbijeenkomst en de eerste natuurexcursie in 2018.

De redactie heeft helaas moeten constateren dat haar oproep in het januarinummer om het initiatief van Henk Mulder te volgen en verslag te doen van een waarneming in de eigen tuin, in ieder geval voor het aprilnummer geen resultaat heeft gehad.

Het jaar 2018 is het jaar van de huiszwaluw, waarvan het logo eveneens de voorpagina siert. In het januarinummer besteedde Henk Bergsma aandacht aan deze vogel in een artikel met de weinig vrolijk makende kop "De stand van de huiszwaluw vliegt in de kop van Overijssel achteruit". Het lijkt de redactie niet onwaarschijnlijk dat onder het ledenbestand meer tuineigenaren zijn die deze vogel in hun tuin (hebben) kunnen waarnemen. Zij herhaalt alsnog haar oproep: stuur uw waarneming in eigen tuin van bijv. de huiszwaluw toe aan de redactie. Maak dat Koppel ook werkelijk tot een blad wordt dat van de leden is en door de leden wordt gemaakt.

Tenslotte wenst de redactie, die met onderstaande foto eindelijk een gezicht heeft gekregen, u een mooie en zonnige lente toe.

V.l.n.r. Emile de Leeuw, Greet Sanderse en Rolf Kranenburg

Van de voorzitters

Wat houdt ons bezig?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden moeten we wel weten waar we onze kennis en wijsheid vandaan halen. De radio en televisie houden ons dagelijks op de hoogte van het laatste nieuws, ook het nieuws over de na-

tuur en het milieu in de meest brede zin. En in de geschreven pers vinden we regelmatig artikelen over de onderwerpen waar onze verenigingen zich mee bezig houden. Daarnaast worden we op de hoogte gehouden door de

brede informatie in tijdschriften van organisaties waar zowel IVN als KNNV zich mee verwant voelen. Zo voedt Vogelbescherming ons met kennis over voor- en achteruitgang van soorten, de samenstelling van een nieuwe Rode lijst van vogels en met ideeën over het plas-dras inrichten van gebieden om de weidevogelstand een oppepper te geven. Ook het inzaaien van akkerranden wordt gezien als mogelijkheid om de akkervogels een duwtje in de goede richting te geven. Het verbeteren van akkerranden wordt ook toegejuicht door bijvoorbeeld de stichting 'Nederland zoemt', die graag de vastgestelde achteruitgang van de wilde bijen ten goede ziet keren.

Daarnaast zet de Vlinderstichting zich in om zogenoemde idylles te realiseren. Idylles zijn percelen waar door een goed beheer vlinders en libellen zich thuis voelen, zodat de stand van verschillende soorten weer beter kan worden dan zij is.

Al met al wordt er een beroep gedaan op de gemeentelijke wereld als het gaat om het minder saai maken van wegbermen en door een beheer van verschraling meer wilde flora en de daaraan gekoppelde fauna te verkrijgen. Op de agrarische wereld wordt een beroep gedaan om meer plas-dras situaties in

weidevogelgebieden te realiseren en door het inrichten van stroken grond langs vooral akkers betere kansen aan insecten zoals bijen en vlinders te bieden. De agrarische collectieven hebben daarin het voortouw, maar meer partijen zijn daarbij betrokken. Onze leden kunnen betrokkenheid tonen door de waarnemingen die zij doen vast te leggen in daarvoor bestemde systemen. De waarnemingen die in projectvorm worden gedaan, vinden hun weg naar het landelijke databestand wel, maar de zogenaamde losse waarnemingen moeten hun weg vinden via een internetpagina als waarneming.nl.

Zo kan ieder die dat wil een (bescheiden) bijdrage leveren aan de kennis over het voorkomen van soorten in onze omgeving.

Rian Hoogma en Ton Bode

Wijzigingen in het KNNV-bestuur

Tijdens de ledenvergadering van de KNNV afdeling op 19 februari jl. zijn er enkele wijzigingen gekomen in de samenstelling van het afdelingsbestuur. Aftredend en niet herkiesbaar was onze penningmeester Annette Bos, die na een lange bestuursperiode van elf jaar weer tijd gaat vinden voor andere dingen. Zij wordt opgevolgd door Kees de Wilde, die het penningmeesterschap op zich neemt.

Ook aftredend en niet herkiesbaar was Tilly Berkenbosch, die gedurende zeven jaar als tweede secretaris in het bestuur zat. Een vacante plaats in het bestuur wordt nu ingenomen door Belinda Kater, die ook de coördinatie van de excursies op zich heeft genomen. De ledenvergadering stemde met beide benoemingen in.

Er zijn nu nog twee plaatsen vacant in het bestuur, die van tweede secretaris en die van algemeen bestuurslid. Het zou fijn zijn om ook die plaatsen op te kunnen vullen. Belangstellenden hiervoor mogen zich altijd bij een van de bestuursleden melden (zie onder "Besturen KNNV en IVN").

Nieuwjaarsbijeenkomst 2018

De gezamenlijke Nieuwjaarsbijeenkomst van IVN en KNNV vond dit jaar plaats in Dorpshuis De Slinger in Ossenzijl. Dit jaar werd niet gewandeld. In plaats daarvan hadden beide besturen gekozen voor een gezellig samenzijn onder het genot van een hapje en een drankje. Er waren ongeveer 40 leden aanwezig en het was inderdaad een gezellig samenzijn. Hieronder volgt de toespraak van beide voorzitters.

Rian Hoogma heet ons allen welkom en in het bijzonder de nieuwe IVN-leden Willem-Jan Hoeffnagel en Peter Dieperink, waarvan de laatste helaas wegens griep niet aanwezig kan zijn. Voordat ze met haar nieuwjaarstoespraak begint vraagt ze eerst aandacht voor het feit dat de landelijke IVN naar een nieuw systeem voor haar website is overgestapt (Louis Volkers weet hierover mee te praten) en nu bezig is om de ledenadministratie om te zetten. Als de leden geconfronteerd worden met onvolkomenheden, bijv. dat Koppel meervoudig wordt toegezonden, worden ze verzocht deze aan Roely Luyten te melden.

Een nieuwjaarsbijeenkomst is, volgens Rian, een mooi moment om even terug te blikken en de club langs de meetlat te leggen.

Zo waren er in 2017 de nodige bestuursvergaderingen, vond overleg plaats met de werkgroep Nationaal Park en met de KNNV, werd het eigen coördinatorenoverleg gehouden en werd deel genomen aan de districtsvergadering, die weliswaar ver weg in Nijverdal wordt gehouden maar altijd heel plezierig verloopt. De gezamenlijke excursies van KNNV en IVN waren, dankzij de uitstekende PR van Jan Feenstra een groot succes, want trokken maar liefst 450 deelnemers.

De laatste excursie van het jaar, "Luisteren naar bosuilen", die plaatsvond op de Woldberg en verzorgd werd door Albert Steenbergen, telde maar liefst 25 deelnemers. En wat misschien nog belangrijker is: de mannetjes en vooral de vrouwtjes van de bosuilen lieten zich goed horen.

Behalve deze ingeroosterde excursies waren er ook, zoals gewoonlijk, een aantal aange-

vraagde excursies. Aanvragen afgelopen jaar kwamen o.a. van een tuinclub, een kanovereniging uit Groningen en de Oogvereniging West Overijssel-Veluwe.

"Stelt u zich voor", aldus Rian, "om in park Ramswoerthe aan 15 slechtziende en blinde mensen het verschil te laten voelen tussen de beuk, de eik en een kastanjeboom en op deze wijze ook de bloeivorm van de rhododendron en de knoppen van de kastanje te onderzoeken". Roely Luyten en Janneke Dijs, die als gidsen fungeerden, komen hiervoor dan ook alle hulde toe.

Ook waren er het afgelopen jaar de nodige campagnes waaraan werd meegedaan, zoals aan het Buitenfestival bij het bezoekerscentrum in Ossenzijl en aan de Sloopjesdag.

Wat de werkgroepen betreft valt o.a. te vermelden dat de Vogelwerkgroep loopt als een trein, dat "Uurtje Natuurtje", waarbij kinderen tijdens de buitenschoolse opvang meegenomen worden in de natuur, prima loopt en leuke en enthousiaste reacties heeft gekregen. Dat laatste geldt ook voor het bezoek dat Gerry Teurlincks en Lyda Feenstra in het kader van "Natuurkoffers" in het voorjaar aan het verzorgings-tehuis Zonniewiede brachten, waarbij ook Rian aanwezig was. Niet alleen werd uit volle borst "Tulpen uit Amsterdam" gezongen, maar ook was het hartverwarmend om te zien hoe de bewoners op de film reageerden en aan de seringen roken, die samen met wilgentakjes en kikkerdril, als lentebodes waren meegebracht.

En tenslotte was er ook nog de geslaagde leidendag in oktober, die aan de meest duurzame boer van Friesland werd gebracht.

En nu dan, aandacht voor de voornemens voor 2018.

Allereerst ziet het IVN-bestuur het als een uitdaging om te bereiken dat het aantal leden groeit. Een club die in beweging is kan meer voor elkaar krijgen. Dat doel is echter niet eenvoudig te bereiken omdat mensen zich steeds minder willen binden aan een club.

En vervolgens, verwijzend naar de laatste bestuursvergadering van 2017, waarin geop-

perd werd om al die vrijwilligers die dat jaar actief voor het IVN waren geweest op een of andere manier te belonen in de vorm van bijv. een cadeau zoals een chocoladeletter of een kerstkrans, besluit Rian haar toespraak met de wens het jaar 2018 uit te roepen tot het jaar van de “oprechte aandacht”. Niet alleen heeft het IVN voor het geven van cadeaus te kampen met een beperkt budget maar, verwijzend naar een citaat van Richard Moss, waarop ze in die zelfde week in een verslag stuitte, is oprechte aandacht het grootste geschenk dat je iemand kan geven.”

Ton refereert in zijn toespraak aan de laatst verschenen Koppel, waarin een oproep van de redactie om eens iets te schrijven over een leuke waarneming in eigen tuin goed past bij de ervaring van een ree die haar neus bijna tegen de glaspui drukt om te kijken of er binnen nog iets lekkers te halen is. Dat bracht hem op het idee om eens wat gegevens op een rijtje te zetten. De gegevens zijn ontleend aan de webpagina waarneming.nl.

De gemeente Steenwijkerland heeft een oppervlakte van 321 km². Het nationaal park Weerribben-Wieden is 123 km² groot. In 2017 zijn voor Steenwijkerland 35333 waarnemingen ingevoerd en voor het nationaal park 28493. Omdat het nationaal park deels buiten de gemeentegrenzen valt, is dus naar schatting 70% van het totaal aantal waarnemingen uit de gemeente toe te delen aan het grootste aaneengesloten moerasgebied van NW-Europa. Een aardig gegeven is ook dat 71% daarvan toe te schrijven is aan deelgebied De Weerribben en dus 29% aan De Wieden. Het lijkt erop dat natuur van De Weerribben zich in een grotere belangstelling van inwoners en bezoekers van buiten mag verheugen dan die van De Wieden. Of dat terecht is, daar kun je

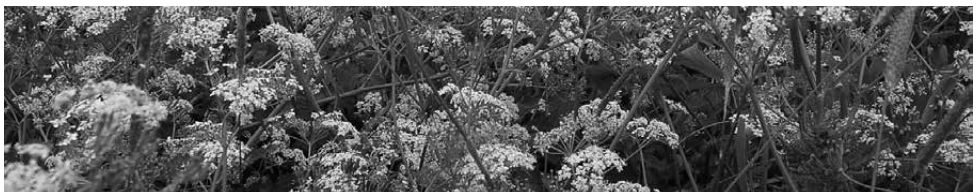
lang over praten.

Aan de hand van enkele voorbeelden toont Ton aan dat we misschien al veel weten, maar ook dat we nog veel meer te weten kunnen komen. Zo zijn er van de 343 in Overijssel geregistreeerde vogelsoorten 308 binnen de grenzen van de gemeente Steenwijkerland vastgesteld. Dat geldt ook voor 47 van de 51 soorten zoogdier. Daar tegenover staan 563 van de in Nederland voorkomende 4500 keversoorten en 440 van de paddenstoelenflora van ruim 5000 soorten. Er valt nog veel te winnen als het alleen gaat om het vaststellen van de aanwezigheid van soorten binnen de gemeentegrenzen of die van het nationaal park, maar ook een permanente stroom van gegevens moet gewoon doorgaan om de verspreiding en aantallen beter in beeld te krijgen.

De basis voor het volgen van ontwikkelingen van populaties is gelegen in de landelijke projecten, die door organisaties als SOVON (vogels), de Vlinderstichting en de Zoogdierverseniging worden georganiseerd. De gegevens daaruit en de gegevens die bijvoorbeeld verzameld worden tijdens de inventarisatie van broedvogels in De Wieden, gaan rechtstreeks naar de organisaties. Er is aangegeven dat de waarnemingen, die via waarneming.nl binnenkomen, een onmisbare aanvullende bron vormen om betrouwbare uitspraken over ontwikkelingen in populaties te doen. Iedereen kan daaraan meewerken door een account aan te maken bij waarneming.nl en via de app OBSmap zijn of haar gegevens in te voeren.

Stel dat onze afdelingen samen 300 leden hebben en ieder lid zou in 2018 gemiddeld één waarneming per kalenderdag aan het systeem toevertrouwen, dan zijn we als lokale natuurorganisaties in staat om het aantal waarnemingen op jaarbasis te verdrievoudigen.

Doet u ook mee?

Succesvolle eerste natuurexcursie in 2018

Gasthuislaan 2 in Steenwijk, het startpunt van de eerste natuurexcursie in 2018 van IVN Noordwest-Overijssel en KNNV "De Noordwesthoek". Het is zaterdagmorgen 10 februari als natuurgids Piet Hein Klip maar liefst negentien deelnemers welkom heet bij de ingang van het prachtige park Rams Woerthe, dat ook in de winter zeer de moeite waard is. Vooraf

heeft Piet Hein een veertiental verschillende takken bij elkaar gesprokkeld met behulp waarvan hij uitleg geeft over de typische kenmerken van bomen en struiken in de winter. De vorm van de knoppen en de stand ervan zijn meestal de belangrijkste kenmerken, waaraan de bomen en struiken in dit jaargetijde kunnen worden herkend. Piet Hein maakt de deelnemers

opmerkelijk op de diverse soorten knoppen, zoals blad-, bloem- en gemengde knoppen, maar ook op slapende knoppen. Het is frappant dat in het klein al één scheut/tak in een knop aanwezig en zelfs te herkennen is. Tijdens de rondgang door het park besteedt Piet Hein ook aandacht aan de bladhoudende bomen en struiken en aan tal van andere zaken, die in de winter in de natuur voorkomen. Op deze locatie kan dat ook heel goed, want Park Rams Woerthe Herbergt een enorme diversiteit aan bomen en struiken. De twee uur, die voor deze excursie zijn uitgetrokken, zijn om voor men er erg in heeft. Een prima begin van het nieuwe excursiejaar.

Tekst: Jan Feenstra

Met dank aan Colette de Haas-van Harten voor de prachtige foto-collage.

Steenwijk Bomenexcursie Piet Hein Klip. IVN/KNNV NW Overijssel 10 februari 2018

(Colette de Haas)

Villa Rams Woerthe

Villa Rams Woerthe werd door Van Gendt in 1898 gebouwd in opdracht van J.H. Tromp Meesters, een bekend houthandelaar in Steenwijk. De bouwrijp bedroeg fl. 75.582,-. De Jugendstil villa met gebrandschilderde ramen werd door de gemeente gekocht voor fl. 90.000,- en van 1917 tot 1992 gebruikt als gemeentehuis. De wandschilderingen, met als thema de verbouw en verwerking van granen, zijn van Co Breman. Thans is de villa, voor het laatst in 1995 gerestaureerd, in gebruik als bestuurscentrum van de gemeente Steenwijkerland.

Rams Woerthe Villa uit 1898, Steenwijk

Piet Hein in actie. Uitleg verschillende takken

Taxus of Venijnboom (*Taxus Baccata*)

Hiba cipres(*Thuopsis dolabrata*) Onderkant bijtjes

Een blauwe glazenmaker

Het biotoop: de vijver

Toen wij in 2001 in Steenwijkerwold kwamen wonen, was er al een grote vijver aanwezig in de achtertuin, gegraven door de vorige bewoner. Wat een bof. Dat scheelde veel werk. Minder blij waren we met de aanwezigheid van vissen, donker gekleurde, schuwe dieren, die je met wat geluk nog net kon zien wegschieten onder de waterplanten. Geen lol aan en bovendien vraten ze al het andere leven weg. Die vissen moesten eruit, maar hoe? Er zat niets anders op dan de vijver te laten leeglopen. Uit het laatste restje water schepten we de vissen in een emmer en brachten die naar buren enkele huizen verderop die er blij mee waren. De tien centimeter lange kreeft, die we ook vingen, kregen ze als toegift. Vanaf dat moment hadden we een visloze vijver vol leven. Er liepen schaatsenrijders over het wateroppervlak, er zwommen rugzwemmers en soms zagen we een staafwants of een zwarte waterkever. Elk voorjaar keken we uit naar de eerste salamanders die zich ook stevast voortplantten, want een tijdje later zagen we kleintjes zwemmen. Groene kikkers zijn in lente en zomer luidruchtig aanwezig, druk doende met de voortplanting. Ik schat dat een tiental groene kikkers nu permanent de vijver bewoont. Op warme dagen zitten ze te zonnen op de kant en houden daarbij het oog gericht op de bloeiende watermunt. Niet omdat ze zo verrukt zijn van de bloemen, maar omdat vliegen en andere insecten erop neerstrijken. Ze maken decimeters hoge sprongen om die te bemachtigen. En natuurlijk zijn er de libellen die boven de vijver vliegen en er hun eieren komen afzetten. De waterjuffers komen in een tandem aanvliegen en terwijl het mannetje het vrouwtje in de nek vasthoudt, zet het vrouwtje de eieren onder water af. Glazenmakers komen in hun eentje om de eieren te lozen in het water. Uit die eieren groeien larven die naar gelang soort en voedsel-omstandigheden een of meer jaren in het water doorbrengen.

De vijver heeft een oppervlakte van 20m², die voor het grootste deel uit open water bestaat. Ongeveer 2 m2 wordt in beslag genomen door

een moeras met een waterdiepte van 10 tot 20 cm waar een wildernis van planten het water grotendeels aan het zicht onttrekt. Het is een oerwoud van gele lis, wateraardbei, grote boterbloem, kleine watereppe, kattenstaart, watermunt en snoekkruid. Dit is een ideaal biotoop voor libellenlarven om zich te verschuilen en om aan het eind van hun leven in het water tegen een stengel omhoog te klimmen en uit te sluipen. Regelmatig zien we dan ook lege larvenhuidjes hangen op een hoogte van enkele decimeters boven het water. Helaas zijn de libellen dan meestal al gevlogen. Meestal.

De levenscyclus

Op de ochtend van 17 juli 2017 ontdekte Ria een pas uitgeslopen blauwe glazenmaker, hangend aan een blad van de gele lis. Of beter gezegd: de libelle hing aan het larvenhuidje dat op zijn beurt nog steeds stevig vastgegrepen aan het blad hing, op een hoogte van ongeveer 30 cm boven het wateroppervlak. Vanaf dat moment konden we de verdere ontwikkeling gedurende enkele uren volgen. Wat vooraf ging, hebben we zelf niet waargenomen. De levenscyclus van een blauwe glazenmaker duurt twee jaar. Toevallig zag ik op diezelfde dag een andere blauwe glazenmaker eieren afzetten in het water. Al vliegend stak zij daarvoor haar achterlijf een stukje in het open water. Ik neem aan dat de eieren vervolgens naar de bodem zinken. Daar blijven ze liggen tot het volgende voorjaar. Het larfje dat dan uit het ei kruipt is een roofzuchtig dier dat leeft van andere kleine waterdieren zoals vlokreeftjes. Aangezien insecten een harde, niet opreekbare huid hebben, moeten ze regelmatig vervellen om te kunnen groeien. De larve van een blauwe glazenmaker vervelt tien tot veertien keer voor hij volgroeid is. De tweede winter wordt als larve in het water doorgebracht. Pas in de zomer, aan het einde van het tweede jaar, klimt hij vroeg in de morgen langs een stengel of blad omhoog. In de voorafgaande dagen heeft hij kop en borststuk al af en toe uit het water omhoog gebracht om te wennen aan

lucht-ademhaling. Dit herhaalt zich op de dag van het uitsluipen. De larve stopt met verder omhoog klimmen zodra kop en borststuk uit het water zijn. Eerst moet nu de lucht-ademhaling op gang komen. Pas daarna klimt hij verder omhoog. Op enkele decimeters boven water klemt de larve zich stevig vast aan stengel of blad. Als je later probeert om de lege larvenhuid los te trekken, merk je dat die nog steeds stevig vastzit. Eenmaal aangekomen op de juiste hoogte vindt de laatste vervelling plaats. De larve verandert nu in een volwassen libelle. Door het inademen van lucht in het borststuk, zet dat uit en komt er druk te staan op de huid die daardoor aan de rugzijde openbarst. Kop en borststuk komen eerst tevoorschijn. Met de poten, die aan het borststuk zitten, grijpt hij de larvenhuid aan de buitenkant vast en verankert zich daarmee, zodat hij niet kan vallen. Vervolgens wordt het achterlijf naar buiten getrokken. In dat stadium troffen wij de uitgeslopen libel aan.

Een vrouwtje blauwe glazenmaker

Foto 1 is om 9.21 uur genomen, direct na de ontdekking. De vleugels hangen samengevouwen omlaag boven het achterlijf, dat nog sterk gekromd is. Het achterlijf heeft opgepropt gezeten in de larvenhuid en begint zich nu te strekken. De aderen van de vleugels worden volgepompt met bloed.

We zien daar niets van, want insectenbloed is niet rood, maar kleurloos en doorzichtig. We merken het alleen doordat ook de vleugels zich strekken. Uiteraard is een libelle in dit stadium zeer kwetsbaar, want zij is nog niet in staat weg te vliegen.

Foto 2, 9.49 uur. De vleugels hangen nog samengevouwen omlaag, maar lijken iets langer geworden. Het achterlijf heeft zich meer ge-

strekt en is nu vrijwel recht en bijna tweemaal zo lang als toen hij opgevouwen zat in de larvenhuid. Op de foto is goed te zien hoe het dier zich vastgrijpt aan de larvenhuid.

Foto 3, 10.58 uur. Ruim een uur later beginnen de vleugels omhoog te komen. Ze staan al onder een hoek van 45° ten opzichte van het achterlijf. Nu gaan de ontwikkelingen snel. Je kunt op deze foto zien dat het gaat om een blauwe glazenmaker. Over het borststuk lopen twee strepen van linksboven naar rechts-

onder (op de foto). De onderste streep loopt helemaal door terwijl de bovenste halverwege vervaagt en afbuigt. Deze tekening vind je alleen bij de blauwe glazenmaker.

Foto 4, 11.09 uur. Plotseling hebben de vleugels zich volledig gespreid. Ze staan nu dwars op het lijf in een hoek van 90°. Er komt meer zichtbare levendigheid in het dier. De vleugels trillen regelmatig enkele seconden om de spieren op te warmen en de kop wordt telkens snel heen en weer gedraaid. En dan ineens vliegt ze weg, zonder enige aarzeling of gestuntel, als een volleerd vlieger. Enkele seconden later is ze uit zicht verdwenen. Het zal omstreeks 11.15 uur geweest zijn dat de voorstelling afgelopen was. Op deze foto kunnen we zien dat het om een vrouwtje gaat. Het achterlijf is verdeeld in tien seg-

menten die vrij gemakkelijk te onderscheiden zijn door de zwarte dwarsstrepen. Het eerste segment, direct achter de vleugels, is kort en breed en niet erg duidelijk te onderscheiden. Het tweede segment is veel langer en loopt naar achteren taps toe. Het derde segment is bij dit exemplaar recht en even breed als de volgende segmenten. Bij mannetjes is dit derde segment sterk ingesnoerd als een wespentaille, maar niet zo ver als bij wespen. We hebben hier dus te doen met een vrouwtje. De segmenten acht, negen en tien hebben een tekening die kenmerkend is voor de blauwe glazenmaker. Bij andere glazenmakers bevinden zich op die segmenten twee vlekken met daar tussenin een donkere streep. Bij de blauwe glazenmaker ontbreekt die middenstreep en vloeien de vlekken samen tot een geheel.

Foto 5 is later op de dag gemaakt. Het lege larvenhuidje kan nog lang zo blijven hangen. Let op de witte draden die uit het gat in het borststuk hangen. Wat zijn dat? Om dat te weten moeten we naar de ademhaling kijken.

De ademhaling bij libellen

Een vis op het droge overleeft dat avontuur niet lang. De reden daarvan is dat zijn kieuwen wel in staat zijn om zuurstof uit water te halen, maar niet uit lucht. De vraag is dus hoe een libelle de overgang van water naar lucht wel overleeft. Een libelle verblijft verreweg de langste tijd van zijn leven onder water en moet dan zuurstof uit water halen. De larven van kleine libellen zoals waterjuffers hebben daarvoor aan het uiteinde van het achterlijf drie lamellen die functioneren als kieuwen. Hiermee wordt zuurstof uit het water gehaald en kooldioxide aan het water afgestaan. Bij de larven van grote libellen, zoals glazenmakers, ontbreken deze lamellen. In plaats daarvan nemen zij aan het uiteinde van hun achterlijf water op in de endeldarm. In deze lichaamsholte bevinden zich de kieuwen (anders dan bij vissen bestaan deze uit tracheeën) die zorgen voor de uitwisseling van zuurstof en kooldioxide. Vervuild water wordt naar buiten gespoot en functioneert zo als straal aandrijving voor de voortbeweging. Zodra de larve uit het water omhoog kruipt, verliezen de kieuwen hun functie. De larve gaat over op lucht-ademhaling. Ook hiervoor worden tracheeën gebruikt, maar deze zijn in staat zuurstof uit lucht te halen. Ieder insect bezit een hele rij van deze tracheeën aan beide zijden van borststuk en achterlijf. Met een loop zijn de ingangen van die tracheeën te zien. Zo'n ingang heet een stigma. Je kunt je een trachee voorstellen als een boom met een holle stam en holle takken. Zaag de boom om, laat hem vallen en kijk aan de onderkant naar binnen. De ingang is het stigma. De binnenkant van de holle ruimte is bekleed met een dunne laag, als de voering van een jas. Deze voering laat los bij het uitsluipen en wordt door het stigma naar buiten getrokken en blijft achter op de larvenhuid als dunne witte draden. Dat zijn de draden die je op de laatste foto uit het borststuk ziet hangen. Het tracheeënstelsel kun je je voorstellen als een rij bomen. Het zijn geen losse bomen, want ze zijn onderling verbonden. Een dikke holle tak verbindt de stammen onderling. Zo kan lucht door het hele stelsel gepompt worden. Dat pompen van lucht kun je zien als je goed naar

een glazenmaker kijkt. Het achterlijf wordt afwisselend ronder en platter, net als onze borst bij het ademen.

Een insect heeft geen hart en geen bloedsomloop. De vraag is dan hoe zuurstof overal in het lijf terecht komt nadat het door de wand van de trachee in het bloed is beland. Hoe

circuleert het bloed bij een insect? Opnieuw komen we uit bij de pompende beweging die het achterlijf maakt. Deze beweging heeft tot doel circulatie op gang te brengen, zowel van lucht als van bloed.

Tekst en foto's: Theo van de Graaf

Adders

Als tienjarige jongen struinde ik over de heide bij Havelte, waar ik mijn eerste ontmoeting met een adder had. Jaren volgden en de interesse en kennis groeiden. De fascinatie is dus dichtbij huis ontstaan.

Ik vond het geweldig om ze vast te pakken en dan eens goed te bekijken. Als veertienjarige jongen kwam ik er achter dat een adder van geen goed plan is en ik raad het dan ook iedereen sterk af. Bovendien mag het ook niet zonder ontheffing.

Een nachtje in het ziekenhuis en gefascineerd wat er met mijn hand en lichaam gebeurde: een forse zwelling en koorts.

Het seizoen erop was ik weer op de heide te vinden en ging ik voor Natuurmonumenten reptielen inventariseren. Ik tekende alles tijdens lang netjes in op veldkaarten en schreef de bijbehorende gegevens op een telformulier.

De gegevens gingen naar RAVON en Natuurmonumenten zodat die een beeld hadden van hoe het lokaal en landelijk met de adder ging en waar deze zich precies ophield.

Nu, inmiddels 20 jaar later, zoek ik nog steeds adders en draag ik bij aan onderzoek, nu met ontheffingen op zak en een paar speciale handschoenen waar ze niet doorheen bijten.

Het onderzoek dat ik noem, gaat over het in kaart brengen van een populatie. Adders zijn namelijk individueel te herkennen. Iedere adder heeft een uniek kopschilden-patroon. Ik vang de adder, schrijf alle gegevens, zoals leeftijd, geslacht en coördinaten, op en fotografeer de kopschilden en maak hiervan een formule.

Thuis aangekomen voer ik deze gegevens in en zie ik in de computer terug of ik de adder eerder heb gevangen en ook wanneer en waar. Zo krijg ik onder andere een beeld van het habitatgebruik van de adder in een gebied en deze informatie heeft er nu toe geleid dat bij de uitvoering van een beheersmaatregel de adder ontzien wordt en in het gebied behouden blijft. Ook krijg ik een impressie van het aantal individuen in een gebied en van de demografie.

Het adderonderzoek is een initiatief van de

Werkgroep Adderonderzoek Nederland (onderdeel van RAVON) en vindt plaats in samenwerking met verschillende terreinbeheerende organisaties zoals Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, it Fryske Gea en Het Drentse Landschap.

De adder is de enige gifslang die we in Nederland kennen. Ook in de Kop van Overijssel en omgeving heb je een goede kans om een adder te zien. Je vindt ze onder andere op de heide bij Havelte en met wat geluk op de Woldberg (op beide plekken heb ik adders gezien). Wanneer je in april op een warme dag over de zandpaden van het Holtingerveld loopt, heb je een redelijke kans om een adder te zien op het pad. Adders zijn erg goed te herkennen, het zijn vrij kleine slangen en vaak rond de 40 tot 50 cm lang, maar met een forsere bouw dan de slanke ringslang. Ze hebben een duidelijke zigzag-streep over hun rug lopen en een gespleten pupil in hun rode tot gelige oog. De kleur varieert van bijna licht-

blauw vlak na een vervelling tot fel oranje en allerlei tinten daartussenin, zoals olijfgroen, beigeachtig en bruin. De kleur wil niet altijd wat zeggen over het geslacht, maar de staartlengte wel. Mannetjes hebben een langere staart. Hierin zitten de hemipenissen opgeborgen. Dat zijn als het ware twee penissen met scherpe weerhaken.

Vroeg in het voorjaar, soms al eind februari, komen de eerste adders tevoorschijn in hun winterhabitat (zonbeschenen hellingen bijvoorbeeld). Dit zijn hoofdzakelijk mannetjes (soms meer bij elkaar), die veel moeten zonnen om hun geslachtscellen te laten rijpen voor de paartijd. Enkele weken later komen de vrouwtjes en in april/mei wordt gepaard. Soms kan het zijn dat meer mannetjes met een vrouwtje willen paren. Dat resulteert dan in een sierlijke adderdans. Ooit heb ik dit in Havelte mogen aanschouwen, een belevenis die mij altijd bij zal blijven. Bij een paring brengt het mannetje van de adder één van

beide penissen in bij het vrouwtje. De penis zwelt dan flink op en blijft met weerhaken klem zitten in het vrouwtje. Een paring kan wel uren duren. Vrouwtjes kunnen met verschillende mannetjes paren en door verschillende mannetjes bevrucht raken. Na de paartijd zijn de meeste adders in de zomerhabitat te vinden. Karakteristieke plaatsen hiervoor zijn bijvoorbeeld vochtige heide of pitrus-velden met veel mosvorming. Hier jagen jonge adders en de adders die niet zwanger zijn op kikkers, hagedissen, muizen en soms ook op jonge vogels. De zwangere vrouwtjes blijven vaak in de buurt van hun winterhabitat en broeden

hun eieren inwendig uit door veel in de zon te liggen. Tijdens hun zwangerschap eten ze doorgaans niet. Daardoor hebben de vrouwtjes meestal maar eens in de twee jaar jongen. Rond augustus/september brengt een addervrouwtje ongeveer 10 jongen levend ter wereld. De jongen zijn nog erg klein, slechts 10 tot 13 centimeter, maar lijken al erg op hun ouders. Enige tijd later zoeken de adders weer een geschikte overwinteringsplek op en brengen daar ondergronds de winter door tot het volgende voorjaar.

Tekst en foto's: Johann Prescher

De gladde Slang

De gladde slang is een zeldzame soort die ook in onze regio gevonden kan worden. De soort laat zich moeilijk zien en wordt daarvoor jarenlang over het hoofd gezien. Op 29 maart 2017 (dat is vrij vroeg) werd er een volwassen gladde slang bij Havelte gezien door Bart Hoekstra. Er waren ooit al eens geruchten over de gladde slang die daar zou voorkomen. Ik had er in al die jaren nog nooit een gezien.

Een gladde Slang in het Holtingerveld, waargenomen door Bart Hoekstra.

"Tijdens het 'trektellen' in het Holtingerveld op een mooie middag in maart lag de focus vooral op trekkende bruine Kieken-dieven. Hoewel de aantallen in de ochtend niet tegenvielen — er vlogen er maar liefst 9 langs de telpost — was het in de middag een stuk minder en vloog er slechts één exemplaar langs. Gelukkig viel het weer die

middag niet tegen: de lucht was strakblauw en het was 19 °C. Toen ik m'n recorder een eindje van de telpost af had weggezet en terugliep, stapte ik bijna op deze slang. Tot dat moment had ik in het gebied alleen nog maar Adders en Ringslangen waargenomen, maar dit was een ander verhaal: een heuse gladde Slang! Gelukkig had ik een camera in de buurt om het beest te vereeuwigen, want ik vermoedde dat deze soort wel heel schaars moest zijn in het gebied. Bij thuiskomst bleek dat inderdaad het geval, er stond op het verspreidingskaartje van RAVON geen stip bij het Holtingerveld. Het mag duidelijk zijn: ondanks dat de aantallen Kiekendieven in de middag tegenvielen, werd dit op deze wijze ruimschoots goed gemaakt.

De precieze staat van de gladde slang in het gebied is niet helemaal duidelijk: het is niet uit te sluiten dat het een slang is die door particulieren is uitgezet. De laatste waarneming van deze soort in het Holtingerveld in de NDFF database stamt uit 1969".

Gladde slangen laten zich bij voorkeur op de wat koudere dagen zien

Ze leven in onze omgeving op het Holtingerzand, in het Drents Friese Wold en op het Dwingelderveld. Echter, alleen op het Dwingelderveld worden ze met enige regelmaat waargenomen. Wanneer men een gladde slang ziet, zal het opvallen dat deze meestal goed verstopt ligt, graag half in de vegetatie.

Het is een slanke en kleine slang. De mees-

te exemplaren zijn niet groter dan zo'n 50 centimeter. De kleur is bruin tot grijs met een afwisselend vlekkenpatroon (soms bijna zigzag-vormig) en de pupil is rond. In tegenstelling tot de ringslang en de adder heeft de gladde slang geen gekielde schubben, maar gladde schubben. Daaraan ontleent deze soort ook haar naam. Gladde slangen zijn niet giftig, maar wanneer ze worden opgepakt aarzelen ze vaak niet om te bijten.

Gladde slangen kunnen in Nederland waargenomen worden in de wat drogere terreindelen van een heide of hoogveengebied (vaak reliëfrijke stukken) op de zandgronden. Ze worden vaak gezien in een afwisseling van pijpenstro en oude struikheide. In dit terrein jagen ze op nestmuizen en eten ze zelfs andere reptielen. Ook een adder is een lekker hapje voor de gladde slang.

De gladde slang wordt vanaf mei geleidelijk aan meer waargenomen. In juli en augustus worden vooral veel vrouwtjes waargenomen die, evenals de adder, inwendig hun eieren uitbroeden. In augustus/september komen er rond de 10 jongen levend ter wereld. Deze kunnen vaak met meer tegelijk naast elkaar worden aangetroffen. Zo vond ik afgelopen jaar 12 jonge gladde slangen bij elkaar. De jonge gladde slangen zijn ontzettend klein, vaak niet meer dan 10 centimeter.

Vrij snel na september worden gladde slangen niet meer waargenomen.

Tekst en foto's: Johann Prescher

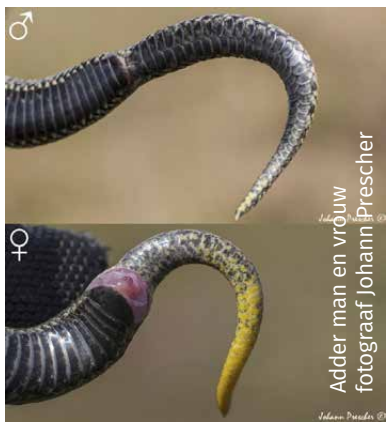
Klomp uitgekomen eieren - fotograaf Willem-Jan Hoeffnagel

Ringslang vervellingshuid
fotograaf Willem-Jan Hoeffnagel

Adder - fotograaf Johann Prescher

Adder man en vrouw
fotograaf Johann Prescher

Johann Prescher ©

Kopschilden adders - fotograaf Johann Prescher

Jonge adder
fotograaf Johann Prescher

Johann

Gladde Slang
fotograaf Bart Hoekstra

Fluitenkruid - fotograaf Willem-Jan Hoeffnagel

De Ringslang

Inleiding

“Hè getsie, een slang”. Dat is wat je meestal hoort als er een slang gezien wordt. Meestal gevolgd door “is ie giftig?” Daarom gaan we het deze keer hebben over de grootste slang van Nederland, namelijk de ringslang. Ter geruststelling: ringslangen zijn niet giftig en geheel ongevaarlijk voor de mens.

Herkenning

De ringslang is een grote en goed herkenbare slang met een gele en zwarte ring achter de kop. De bovenkant en zijkant zijn olijfgroen, bruin of grijs en in meer of mindere mate bedekt met zwarte stipjes. De oogpupil is rond, hetgeen de ringslang bijvoorbeeld onderscheidt van de adder die een verticale pupil heeft.

Het is de grootste slang van Nederland. De vrouwtjes bereiken een lengte van zo’n 100 tot 120 centimeter terwijl de mannetjes iets kleiner zijn, ongeveer 90 centimeter. Langere exemplaren komen wel voor maar dit is toch zeldzaam. Bij de geboorte wegen de jongen enige grammen, terwijl de volwassen mannetjes een gewicht kunnen halen van 100 gram. De vrouwtjes zijn wat zwaarder en kunnen 350 gram bereiken.

In het verleden werd de Nederlandse ringslang als een ondersoort gezien, namelijk *Natrix natrix helvetica*. Echter, in een wetenschappelijke

rapport van 7 augustus 2017 zijn de resultaten gepubliceerd van een grootschalig onderzoek naar de ringslangen van Europa. Het resultaat is dat de populatie in Nederland onderdeel is van een grotere populatie die voorkomt van

Engeland tot aan Zuid-Frankrijk en dat ten westen van de Rijn. Deze populatie is nu officieel een aparte soort, namelijk *Natrix helvetica*.

Habitat

De ringslang is erg gebonden aan waterrijke leefgebieden. Het is dan ook een slang die goed kan zwemmen. Deze leefgebieden liggen vaak op overgangen van zandgrond naar veen- en kleigronden. Laag gelegen grote oppervlaktes en nat gebied worden gemeden omdat de soort dan vaak niet alle stadia van zijn levenscyclus kan doorlopen. De ringslang heeft daardoor een aanzienlijk presentie in het laagveen. Andere landschapstypen, waarin ze vaak worden gezien, zijn bos en struweel en op en nabij infrastructuur (wegen, spoorwegen). Meer dan andere reptielen komt deze soort ook voor in een bebouwde omgeving en in het agrarisch gebied. Heide en hoogveen worden wel gebruikt maar hebben niet de voorkeur van de ringslang als leefgebied. Vergeleken met andere Nederlandse reptielen heeft de ringslang een vrij ruime keuze aan biotopen. De soort komt ook voor in gebieden die voor vrijwel alle andere Nederlandse reptielen te voedselrijk en daardoor te ruig begroeid zijn. Voorbeelden daarvan zijn laagveengebieden, bossen met een vrij

dichte ondergroei en uiterwaarden. Voldoende afzetmogelijkheden voor de eieren en een ruim aanbod aan wateren in de nabijheid van hogere gronden zijn belangrijke randvoorwaarden.

Overwintering vindt plaats op droge en vorst-vrije plekken zoals onder schors/hopen hout, in basalt-dijken, spoordijken, puinhellingen, ruïnes, kelders, vermolmde boomstronken, rietschoven en stromijten. Meer exemplaren, tot enkele honderden dieren, kunnen gebruik maken van dezelfde plek. Ook overwinteren ze wel samen met andere reptielen. Zo'n overwinteringsplek wordt vaak jaren achtereen gebruikt. In zeer natte gebieden zoals laagveen (bijv. in de Weerribben) zijn dus de schaarse hoge en droge structuren van groot belang.

Waarneming

De ringslang wordt in zijn biotopen veel waargenomen langs lijnvormige wateren zoals sloten, weteringen, beken en kanalen, maar ook bij poelen, vennen en kleine, geïsoleerde wateren.

Rond half maart zijn de eerste ringslangen aan te treffen, zonnend, bij het overwinteringsverblijf. Mannetjes verschijnen over het algemeen eerder dan de vrouwtjes. Onvolwassen dieren verschijnen later in het seizoen. Paringen vinden voornamelijk plaats in april en mei. Soms wordt er trouwens ook in het najaar gepaard. Vanaf april verplaatsen de ringslangen zich geleidelijk naar de lager gelegen zomergebieden.

In juni en juli trekken de vrouwtjes naar een geschikte plaats om hun eieren af te zetten. Daarna duurt het zes tot tien weken vóór de eieren uitkomen en de jongen kunnen worden waargenomen. Geregeld maken meer vrouwtjes gebruik van dezelfde afzetplek. Vele honderden tot enkele duizenden eieren zijn op zulke plekken bij elkaar gevonden. In een broeihoop in de buurt van mijn vorige huis zijn in het najaar meer dan 250 uitgekomen eieren aangetroffen.

Rond half oktober zoeken de ringslangen hun winterverblijf op.

Ringslangen zijn goed te benaderen, maar dit moet wel heel rustig gebeuren. Als ze onrustig worden is dit te merken aan het zogenaamde "tongen". Hoe sneller de tong naar buiten

komt des te zenuwachtiger is de slang. Door even pas op de plaats te maken, krijgt de slang de gelegenheid om weer tot rust te komen.

Voedsel

Het voedsel van de ringslangen bestaat hoofdzakelijk uit amfibieën. Zowel padden, kikkers als watersalamanders worden gegeten. De schatting is dat vrouwtjes gemiddeld acht padden en mannetjes gemiddeld zes padden per jaar eten. Een enkele keer staan vissen, hagedissen, muizen en nestvogels op het menu. Dit komt met name voor als er weinig amfibieën zijn.

Grotere exemplaren, vooral vrouwtjes, zijn in staat grotere prooiën tot zich te nemen. Tussen de geboorte en de eerste overwintering eten ringslangen bijna uitsluitend juveniele kleine watersalamanders. Ook wordt wel op salamander- en kikkerlarven gejaagd. Naarmate ze groter worden neemt het aandeel juveniele, gewone padden toe en tegen volwassenheid maken gewone padden het gros van het voedsel uit.

Prooidieren gaan levend naar binnen. Hierbij helpen de kleine, naar achter staande, tandjes waardoor de prooi niet kan ontsnappen. Aangezien het oog van een ringslang niet kan accommoderen zijn ringslangen slechte zichtjagers. Het vinden van een prooi gebeurt door te ruiken. Met hun tong worden geurdeeltjes opgevangen en naar een speciaal orgaan geleid. Ringslangen zijn ook weer voedsel voor andere dieren. Een grote verscheidenheid aan vogels en zoogdieren heeft ze op het menu staan. Van de vogels zijn dit met name de blauwe reiger, de gaai, de ekster, de zwarte kraai en roofvogels, zoals de buizerd en de kiekendief. Onder de zoogdieren komen als predator vaak de egel, de mol, de vos, de hermelijn, de wezel, de bunzing, de das, de otter, de bruine rat en ook katten en honden voor. Door hun geringe grootte kunnen juveniele ringslangen ook ten prooi vallen aan kippen, merels, spreeuwen, mussen, gewone padden, kikkers, spitsmuizen en loopkevers.

Bij gevaar probeert de ringslang in eerste instantie altijd te vluchten. Als dit niet lukt en hij gepakt wordt kan hij zich schijndood houden. Ook kan de slang als afweergedrag een stin-

kende vloeistof uit de anaalklieren afscheiden samen met de urine en de inhoud van de einddarm. Verder is bekend dat de slang kan dreigen door zich op te richten en daarbij te sissen.

Biologie

De grootte van een legsel varieert met de grootte en conditie van het vrouwtje. Normaal worden tussen de vijf en dertig eieren afgezet. Door opname van water kan het gewicht en omvang van een ei wel met 60% toenemen. Pasgeboren ringslangen zijn 14 – 22 cm lang en wegen 2 – 4 gram. De dieren zijn geslachtsrijp na ongeveer het derde of vierde jaar. Er zijn indicaties dat ringslangen negen tot tien jaar oud kunnen worden. Maar er zijn ook gevallen van 23 jaar bekend.

Regelmatig moet een ringslang vervellen. Dit gebeurt bij mannetjes twee keer per jaar en bij vrouwtjes drie keer. De vervellingshuidjes zijn te vinden tussen de vegetatie. Tijdens deze vervellingen zijn de slangen weinig actief en houden zich schuil tussen de vegetatie.

Verspreiding

In ons werkgebied komen ringslangen verspreid voor. Er zijn namelijk veel waterrijke gebieden afgewisseld met drogere gebieden.

Beheer en bescherming

De ringslang is landelijk met 37% achteruit gegaan ten opzichte van de stand van vóór 1950. Daarom staat de soort als “kwetsbaar” op de Rode Lijst van Amfibieën en Reptielen vermeld. Tabel 3 van de Flora- en Faunawet kent de ringslang de status van “zwaar” beschermde soort toe.

De voornaamste bedreiging voor de ringslang zijn de versnippering en isolatie van de leefgebieden. Door het aanleggen van geschikte habitat tussen de diverse leefgebieden kunnen de verschillende populaties worden verbonden. Één van de belangrijkste en succesvolste beheersmaatregelen is het aanleggen van broeihopen en daarmee het bieden van voortplantingsplaatsen. Deze broeihopen moeten aan een aantal voorwaarden voldoen. Op de eerste plaats is het belangrijk dat het materiaal voldoende los is, zodat een ringslang-vrouwtje er makkelijk in kan kruipen (de

eitjes worden meestal tussen de 20 en 60 cm diep afgezet). Op de tweede plaats moet de temperatuur in de hoop constant rond de 25 tot 30°C zijn. Ook moet de hoop voldoende vochtig zijn. Mest, compost en bladeren vormen hiervoor een geschikt substraat.

Omdat een broeihoop na één tot twee jaar is “uitgewerkt” moet er dus regelmatig een nieuwe worden aangelegd. Omdat ringslangen de plaatsen, die voor het afzetten geschikt zijn, lange tijd blijven bezoeken, moeten dergelijke “goede” broeihopen op dezelfde plaats gehandhaafd blijven. Om te voorkomen dat legsels en overwinterende dieren niet beschadigd of gestoord worden moeten werkzaamheden aan broeihopen tussen midden april en eind mei of in oktober worden uitgevoerd.. Tenslotte worden grote hopen (>15 m²) vaker gebruikt dan kleine. Een goede standaard-broeihoop is 1,5 meter breed, 3 meter lang en 1,2 meter hoog (minimummaten: 1,6 meter bij 1,2 meter en 1 meter hoog). Met name hopen van bladeren, waarin takken zijn verwerkt, worden vaak gebruikt. Ook een mengsel van compost en mest blijkt goed te voldoen.

De takken dienen voornamelijk in het midden van de broeihoop te worden verwerkt.

Tekst en foto's: Willem-Jan Hoeffnagel

* Een broeihoop bestaat uit organisch materiaal, plantaardig afval zoals takken of bladeren, waarin broei optreedt. De afgezette eieren worden door broei van het organisch materiaal uitgebroed (toevoeging door de redactie).

Voor jong en oud: Natuureducatie met een knipoog. "Egel, aangenaam".

Ik ben een egel, kent u mij? Je ziet me wel in tuin of veld, of in platte toestand op de weg, ik word nog wel eens overreden. (Ja, dit wordt niet alleen maar een leuk verhaal....).

Ik ben het enige zoogdier in deze contreien met stekels. Als ik rustig lig te slapen strek ik me lekker uit, stekeltjes plat, maar bij gevaar: in een mum rol ik me op en word ik een stekelige bol.

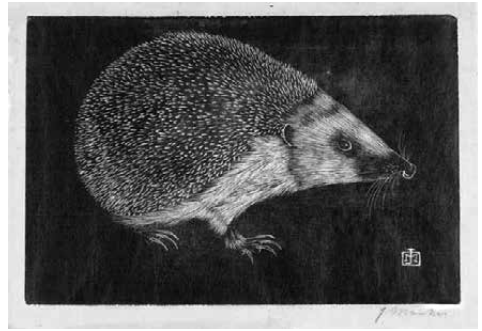
Mijn geboortegewicht is nog geen 10 gram en als volwassene weeg ik wel 200 gr tot een kilo! Ik word zo'n 6 tot 8 jaar oud en behalve in Europa leef ik ook in Afrika en in een groot deel van Azië. Wat bijna niemand weet: ik kan, zoals de meeste zoogdieren trouwens - het is eigenlijk geen verdienste- ook zwemmen.

In Europa, zeker deze streken, vind ik het 's winters wat kil en doe daarom mijn oogjes toe voor een welverdiende winterslaap van zo'n 5 maanden. Ik bevries dan echt niet, blijf van binnen altijd boven nul, maar ik bekoop die lange rust wel met verlies van de helft van mijn lichaamsgewicht. Maar dat kan ik wel hebben.....

Vanaf maart probeer ik zo nu en dan of de tijd rijp is..., zo niet, dan slaap ik verder. Zodra ik merk dat het fris, nieuw en warm genoeg is in de wereld, ga ik mager maar gezond, eerst nog wat stram, op zoek naar mijn eerste ontbijt. Let wel, later scharrel ik meer rond in de nacht....

maar weer niet als ik op vrijersvoeten moet. Bij ons egels, zoeken de vrouwtjes een territorium alwaar ze soms met kracht andere dames-exemplaren de tent uitslaan. En wij, mannetjes, we neuzen wat af om onze keus te bepalen. Keus gemaakt, dan dans ik uren rond haar heen, probeer haar van achteren te nemen, maar jeetje...ze draait dan eerst nog een hele tijd steeds met haar kop naar me toe. Zo wordt het niks.

Tot ze haar stekels plat legt en mij voorzichtig op haar rug laat klimmen. Ik vertrek direct daarna om weer andere vrouwtjes te versieren. Onze vrouwtjes redden zichzelf wel gedurende de maand zwangerschap. Kranige types hoor!

Ze zijn echt goed! Ze zoeken een plek, goed genoeg voor een nest jongen; werken zich een slag in de rondte om voedsel te vinden, want ja, ze moeten ook nog aansterken na de winter en natuurlijk goed op krachten zijn voor de zwangerschap....de bevalling.....het voeden van de jongen....fantastische wijven!

Ik heb er zelf niks mee, met 4-7 van die roze egelbaby's met nog slappe zachte en witte stekeltjes...jasses! Blind nog ook! Maar onze vrouwtjes zorgen en voeden en vinden dat prachtig. Want waarom anders ook nog die tweede worp in september? Ze lusten er pap van. Helaas overleven de baby's van die tweede worp de winter vaak niet, want de moeders houden er wel een hardvochtige opvoeding op na hoor, sterk gericht op snelle zelfstandigheid en jagen onze kinderen vroeg weg van huis en haard....

Wij egels eten graag insecten, regenwormen en naaktslakken. Eerst vooral zacht voedsel, als we onze melktandjes nog hebben. Later steviger exemplaren. Als volwassene kan ik in één nacht wel 60 (!) rupsen en 10 (!) naaktslakken op.....hmmmm, heerlijk! En in de herfst vul ik dat wat aan met bessen, vruchten en wortels. Geen paddestoelen, jek!

Trouwens zien doe ik niet zo best, ik kijk eigenlijk niet veel verder dan mijn neus lang is. Maar ruiken kan ik goed! Daarom hoor je mij 's nachts al scharrelend zo snuffelen en snuiven. En vijanden? Weinig! Ik zet mijn stekels zo doeltreffend op! Alleen de das en de bunzing, die durven dichterbij te komen en...ja het is

niet alleen een leuk verhaal....villen me levend. Slechts mijn huid blijft dan in hun hol achter. Eind van de zomer. Ik kan heus wel onder een takkenwal in pakweg de Randstad de winter overleven. Maar liever heb ik dan een huisje van mensen, een omgekeerde Keulse pot of

iets zelf getimmerds.....Maar het allerliefst heb ik een beschut plekje in de tuin van een oud boerenhuis, bijv. aan de Linde....

Tekst: Janneke Dijs

Afbeelding van een schilderij van: Jan Mankes

Fluitenkruid

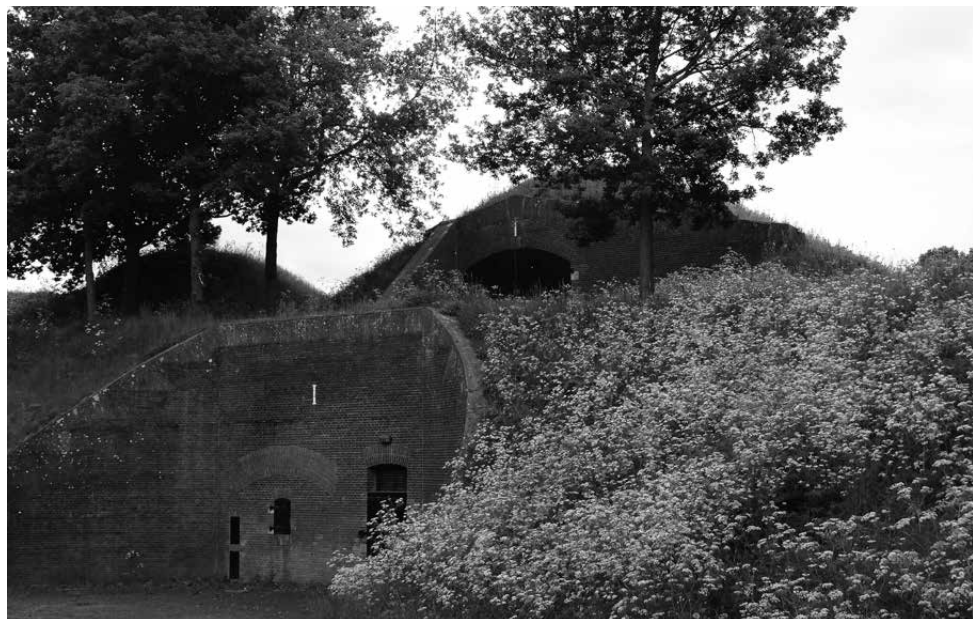
Deze keer gaan we het hebben over een voorjaarsplant nl. over Fluitenkruid (*Anthriscus sylvestris*). Iedereen kent deze plant wel want hij is zeer algemeen in Nederland en behoort tot de 40 meest voorkomende planten. Het is een plant die door zijn voorkomen in staat is om een behoorlijke invloed op zijn omgeving te hebben.

Herkenning

Fluitenkruid behoort tot de familie van de Schermbloemen (*Umbelliferae*) en tot het Geslacht Kervel (*Anthriscus*) samen met planten als Fijne kervel en Echte kervel. Het is een

overblijvende plant met bloemschermen van 8-15 stralen. De zijdelingse schermen zijn overwegend mannelijk. De bloemen zijn wit en hebben geen omhulsel. De bloemsteel onder de vrucht heeft een krans van korte stekelharen. De vruchten zijn 6-10 mm. lang, kaal en zwart van kleur. Nog niet rijpe vruchten zijn (licht)groen. De bladeren zijn twee- tot drievoudig geveerd. De bladscheden zijn op de ribben dicht behaard. Aan de randen zijn ze wollig gerimpeld.

Het is een hemikryptofyt, wat betekent dat in de winter de knoppen zich op of iets onder de grond bevinden.

Waarnemen

Deze soort komt voor in graslanden en loofbossen op vochthoudende en vruchtbare grond. Vooral in bermen en op dijken zijn de planten aan te treffen. Ook staan ze op beschaduwde plaatsen. Ze kunnen een hoogte bereiken van 40 centimeter tot 1,5 meter (soms nog hoger). Verder zijn de planten te herkennen aan de typische, kruidige geur.

Van de familie van de Schermbloemen zijn ze de eersten die bloeien. De bloeitijd is van april tot en met juni. De voorjaarsbloeiërs zijn dan aan het verdwijnen en de zomerbloeiërs vallen nog niet op. Onder gunstige omstandigheden kan de plant massaal optreden en een hecht lint van groene planten en witte bloemen opleveren. In de herfst en winter is vaak hier en daar nog een bloeiende plant te vinden.

Biologie

De plant overwintert door middel van okselknoppen van de onderste bladeren, die wortel schieten en tot nieuwe planten uitgroeien. Na vruchtzetting sterft de rest van de plant af. Het is een soort, die van voedselrijke, vochthoudende bodem houdt en vooral op klei is te vinden. Het is een indicator van stikstof. In gebieden met een van nature voedselarme grond verschijnt de plant pas na bemesting of een andere vorm van verrijking met voedingsstoffen. Fluitenkruid groeit op grazige plaatsen, maar

beveiding wordt slecht verdragen. Ook komt het voor op beschaduwde plaatsen en in ruig rietland. Planten waarmee het vaak wordt aangetroffen zijn Smeewortel, Gewone berenklauw, Hondsdraf, Speenkruid en Ruw beemdgras. Als bosplant is het een kenmerkende soort voor jonge en / of opengewerkte bodem samen met Zevenblad, Dagkoekeksbloem, Kleefkruid en Dauwbraam. In parkbossen is het een vaste begeleider van stinzenplanten. Fluitenkruid kan de concurrentie met grassen goed aan. Het heeft al vroeg in het voorjaar bladrijke rozetten waarmee de grassen sterk in hun groei belemmerd worden.

Onder natuurlijke omstandigheden heeft de plant weinig last van grazers. Er zijn wel verschillende soorten vliegen die de plant graag bezoeken. Ze lopen vaak over de bloemschermen om het daar makkelijk bereikbare voedsel te eten. Het is de voedselplant van de zweefvlieg het Kervelgitje (*Cheilosia pagana*). De larve van deze zweefvlieg leeft in de stengelbasis en voedt zich daar met verslijmend plantenweefsel. Ze overwintert in de penwortel en verpopt in het voorjaar. Vanaf mei is de volwassen zweefvlieg op de schermen te vinden, vooral op licht beschaduwde plekken. De vele insecten op en tussen de planten zijn weer voedsel voor vogels.

Verspreiding en bescherming

De naam Fluitenkruid komt van de eigenschap dat het een fluitend geluid oplevert als men een stuk van de stengel afsnijdt sneden en op één van de kanten daarvan blaast.

Vanwege zijn schoonheid heeft de plant diverse namen gekregen. Jac. P. Thijsse bijvoorbeeld gebruikte de naam "Hollands kant". In Groningen en Friesland wordt de plant ook wel Pinksterbloem genoemd (niet te verwarren met de echte Pinksterbloem).

In Nederland is het Fluitekruid naast het Zevenblad de meest voorkomende schermbloemige. Het is één van de 40 algemeenste plantensoorten in ons land.

De plant heeft geen speciale bescherming nodig.

Tekst en foto's: Willem-Jan Hoeffnagel

UIT HET IVN-BESTUUR

In het IVN-bestuur passeerden de afgelopen maanden heel wat zaken de revue. Voor zover deze nog niet elders zijn gepubliceerd, volgt hier een opsomming:

Algemene ledenvergadering

Bij het verschijnen van deze "Koppel" heeft de algemene ledenvergadering inmiddels op 28 maart plaatsgevonden. Door het bestuur waren hiervoor de nodige voorbereidingen getroffen. Extra aandacht werd daarbij besteed aan de statutenwijziging, die onder andere noodzakelijk was vanwege de sterk verouderde statuten. Ook de bestuursverkiezing werd voorbereid en dit vormde voor het bestuur mede aanleiding kandidaat-bestuurslid Willem-Jan Hoeffnagel te vragen alvast enkele vergaderingen van het bestuur bij te wonen om zo de sfeer te proeven.

Contributie

Penningmeester Maarten Punt meldde dat de contributie in de toekomst op een andere wijze zal worden geïnd. Dit gebeurt dan rechtstreeks vanuit het landelijk bureau. Voorlopig blijft de penningmeester van de afdeling deze taak zelf nog uitvoeren.

Jeugdnatuurclub (JNC)

Omdat het moeilijk bleek de leiding van de JNC op de gewenste sterkte te krijgen, is hierover contact gezocht met Thea Peters van het Nationaal Park. Naast de problematiek rond de begeleiding wordt het ook steeds moeilijker op de woensdagmiddagen in de winterperiode buitenactiviteiten te organiseren, omdat steeds meer basisscholen overschakelen op een continuïteit, waardoor de kinderen pas vanaf 14.00 uur vrij zijn. Gezamenlijk overleg tussen alle betrokken partijen zal hopelijk tot een oplossing leiden.

Publieksactiviteiten

Op 21 en 22 mei vindt in Ossenzijl het Buitenfestival van Staatsbosbeheer plaats, gevolgd door de IVN-Slootjesdagen op 9 en 10 juni en het evenement "Over 't Hek" op 1 september.

Hoe en in welke mate IVN in deze activiteiten zal participeren, zal met de natuurgidsen worden afgestemd.

Cursussen

Educatie behoort tot de belangrijkste doelstellingen van IVN en daarom zal in de komende periode worden onderzocht in hoeverre er enkele toepasselijke cursussen kunnen worden georganiseerd. Het bestuur denkt daarbij aan een cursus natuurtekenen en een vogelcursus. Zodra meer details bekend zijn, zal daarover via de gebruikelijke kanalen worden gecommuniceerd.

Wandel- en fietsapp

Zoals eerder in deze rubriek gemeld, onderneemt IVN landelijk momenteel stappen om een wandel- en fietsapp te ontwikkelen. Aan de afdelingen is gevraagd hierin zowel qua financiën als qua beschikbare routes te participeren. Namens de afdeling zal deze taak worden opgepakt door de bestuursleden Henk Mulder en Willem-Jan Hoeffnagel. Deze laatste zal ook de contacten hierover met het landelijk bureau onderhouden.

Coördinatoren-bijeenkomst

De jaarlijkse coördinatoren-bijeenkomst vond plaats op 29 januari. Alle groeperingen waren vertegenwoordigd: vogelgroep, jeugdnatuurclub, team uurtje natuurtje, natuurgidsen, websitebeheer, natuurkoffer en PR. Het afgelopen jaar is voor de verschillende partijen tevredenstellend verlopen. Bij monde van de voorzitter bedankte het bestuur iedereen voor zijn/haar inzet, waarbij nog eens werd benadrukt dat zonder de inbreng van vrijwilligers onze afdeling niet zou kunnen functioneren.

Tot zover deze rubriek. Voor tussentijdse informatie kunt u altijd terecht op onze website, Facebookpagina en nieuwsbrieven. Tot de volgende "Koppel".

Tekst: Jan Feenstra

Excursies IVN/KNNV 2e kwartaal 2018

Zaterdag 7 april – Stinzenplanten-excursie - Landgoed Dickninge (De Wijk - Reestdal)

Het vroege voorjaar is de tijd voor stinzenplanten. De bomen zijn nog kaal, licht en warmte van de zon bereiken vrijwel ongehinderd de bodem en daar profiteren deze planten van: sneeuwklokjes, bos-tulpen, winterakonieten, bosanemonen, holwortel, voorjaarshelmbloem etc. Het zijn meest niet inheemse planten, die je in Nederland voorname-lijk aantreft op landgoederen, waar ze in het verleden zijn aangeplant. Vooral een aantal "states" in Friesland en buitenplaatsen langs de Utrechtse Vecht zijn bekend om hun rijke stinzenflora. Bij Landgoed Dickninge is de variatie aan soorten stinzenplanten minder groot dan bij veel van de Friese states, maar we kunnen er wel een uitbundige bloei van bijvoorbeeld holwortel en bosanemonen verwachten. De sneeuwklokjes, die er ook massaal groeien, zullen begin april wel op hun retour zijn.

Voor deze excursie vertrekken we om 9.00 uur vanaf parkeerplaats Eesveense zijde van station Steenwijk. Omstreeks 13.00 uur zijn we weer terug.

Aanmelden voor excursie bij Candida van Wirdum (candida@jolicoeur.nl, tel: 0521-521106). Dit is niet verplicht, maar wordt wel zeer op prijs gesteld.

zaterdag 14 april: Ontdek De Weerribben. IVN.

Op deze zaterdagmiddag fietsen we door het noordelijke deel van de Weerribben en laten we ons verrassen door de verhalen over de historie, cultuur en natuur van het gebied. We

treffen mooie vergezichten aan met petgaten en legakkers, riet en moerasbos. We hopen veel vogels te zien, zoals het ijsvogeltje, de lepelaar, de witte reiger en de oeverloper. De lengte van de fietstocht zal ongeveer 15 kilometer zijn en is voor jong en oud goed te doen.

Het vertrek (eigen fiets meenemen) is om 13.30 uur van de parkeerplaats bij het Buitencentrum van Staatsbosbeheer in Ossenzijl (Hoogeweg 27, 8376 EM Ossenzijl). We zullen rond 15.30 uur weer terug zijn. Nadere informatie Bertus Otten, tel. 0561-451744.

zaterdag 21 april: Groeven Sappemeer. KNNV.

Een excursie naar Sappemeer. Peter en Karin de Vries zullen ons daar bij hen thuis ontvangen.

Zij hebben in hun woning een 'kennisruimte' ingericht, een schatkamer waarin een enorme verzameling aan fossielen, schelpen en andere bodemvondsten te bewonderen is. Deze hebben zij in een periode van meer dan 50 jaar verzameld. Vooral uit Gotland liggen er veel vondsten, niet zo verwonderlijk als je bedenkt dat zij daar vele malen naartoe gereisd zijn.

In de middag gaan we naar de punt van Reide, een schiereiland in de Dollard, waar veel vogels te zien zijn waarschijnlijk ook zeehonden.

Opgave voor deze dagtocht, ook in verband met eventueel carpoolen, graag bij Zwaan Beijik, tel. 0521-516777, e-mail: zwaanbeijk@ziggo.nl

vrijdag 27 april (Koningsdag): Vogelzang-excursie De Eese. KNNV.

Op deze dag houden we onze traditionele vroege vogelzang-excursie. We gaan deze ochtend weer eens terug naar de basis van deze excursie, die van oudsher op de Woldberg werd gehouden. Meestal rond eind april zijn de soorten zangvogel die hier overwinterd hebben ook al bezig met het bezetten van hun broed-territorium. Maar ook de uit Afrika of andere overwinteringsgebieden teruggekeerde soorten zetten al hun beste beentje voor en kunnen hun zang laten horen. Aan de hand van die zang is vast te stellen om welke soorten het zal gaan. Tjiftjaf, zwartkop, fitis en boompieper zijn vaak de eerste die we weer kunnen ontdekken. Maar ook blijvers als groene specht en zwarte specht kunnen hun luide roep laten horen. Naar één soort zijn we erg nieuwsgierig. Heeft de middelste bonte specht zijn broedgebied al uitgebreid naar onze omgeving?

Het vertrek is om 06.45 uur op het grote parkeerterrein (P&R) aan de noordzijde van het NS-station Steenwijk (ingang Eesveenseweg 3, 8332 JA Steenwijk) en om 07.00u op de parkeerplaats van Staatsbosbeheer aan de Bergweg in Tuk. Nadere informatie: Ton Bode, tel. 0521-512074.

zaterdag 28 april: Vogel-excursie Gaasterland (dagexcursie).IVN.

Op deze zaterdag gaan we samen weer een uitstapje maken naar Gaasterland, waar we naar ganzen en eenden gaan kijken. Natuurlijk krijgen ook andere vogels aandacht, o.a. weidevogels.

De excursie zal ongeveer de volgende route aannemen: van Ossenzijl naar Lemmer, dan via de Leien richting Oudemirdum. Daarna

volgen we de kustlijn naar Stavoren en vervolgens onze weg via Warns naar de Workumer Buitenwaard, waar we het afgelopen jaar veel kemphanen hebben gezien. Onderweg doen we het nieuwe uitkijkpunt aan, waar we de vorige keer de zeearend hebben zien zitten op een zandbank voor de kust van het IJsselmeer. Omdat dit een dagexcursie is, zijn een lunch en een verrekijker niet overbodig.

We vertrekken om 08.30 uur op het grote parkeerterrein (P&R) aan de noordzijde van het NS-station Steenwijk (ingang Eesveenseweg 3, 8332 JA Steenwijk) en om 09.00 uur vanaf de parkeerplaats bij het Buitencentrum van Staatsbosbeheer in Ossenzijl (Hoogeweg 27, 8376 EM Ossenzijl). Daar zijn we om 16.00 weer terug.

Nadere inlichtingen: Albert Steenbergen, tel. 0521-513547 of 06-20934308

woensdag 9 mei: Nachtegalen. KNNV.

De nachtegalen-excursie in 2017 bij Nederland was zeer geslaagd met negen zingende mannetjes van de nachtegaal. We herhalen deze excursie op de vooravond van Hemelvaartsdag en zullen andere soorten zangvogel zeker niet overslaan, maar richten ons vooral op de nachtegaal, die met zijn luide zang zijn territorium afbakt. Begin mei zijn de nachtegalen in elk geval terug uit hun overwinteringsgebieden en erg actief. Hoewel nachtegalen in deze periode ook wel overdag zingen, is een zingend exemplaar in de avond toch een aparte belevenis. De zon gaat om 21.18u onder, waarna het nog enige tijd licht blijft.

Het vertrek is om 20.30u op het grote parkeerterrein (P&R) aan de noordzijde van het NS-station Steenwijk (ingang Eesveenseweg 3, 8332 JA Steenwijk) en om 21.00u bij de parkeerplaats in Nederland aan het begin van het fietspad naar Kalenberg. Nadere informatie: Ton Bode, tel. 0521- 512074.

zaterdag 12 mei: Wat hoor ik daar in het park Rams Woerthe? IVN / KNNV.

In het kader van de Nationale vogelweek zal er op deze zaterdagmorgen mei een vogelzang-excursie worden gehouden in Park Rams Woerthe in Steenwijk. Deze excursie is uitermate geschikt voor beginnende vogelaars.

Deze ochtend zullen zeker de zwartkop, de tijtjaf, de roodborst en de winterkoning te horen zijn. Ook verschillende mezen, zoals de pimpelmees, de koolmees en de zwarte mees, zullen te horen en te zien zijn. Wij laten ons graag verrassen!

De historie van het park met de indrukwekkende villa zal vanzelfsprekend ook aan de orde komen, maar de nadruk zal op de vogelzang liggen.

We vertrekken om 07.00 uur bij de hoofdingang van Park Rams Woerthe, Gasthuislaan 2, 8331 MX Steenwijk. De excursie duurt tot ongeveer 10.00 u. Nadere inlichtingen: Piet Hein Klip tel. 0521-513766 en Henk Bergsma, tel. 0521 514097.

zaterdag 19 mei: Natuur en cultuur in De Weerribben. IVN.

Het natuurgebied De Weerribben kunt u uitstekend per fiets verkennen. Tijdens deze fietstocht zal de gids u vertellen over de ontstaansgeschiedenis van het gebied. Op verschillende plaatsen staat u stil om te genieten

van de bijzondere flora en fauna die u tegen komt.

Start om 10.30 uur van de parkeerplaats bij het Buitencentrum Staatsbosbeheer te Ossenzijl ((Hoogeweg 27, 8376 EM Ossenzijl). We zullen rond 12.30 uur weer terug zijn bij het Buitencentrum. Nadere informatie: Colette de Haas-van Harten, tel. 0561-481407

maandag 21 mei (Tweede Pinksterdag): Wie leven er in het moeras? IVN.

Op deze 2de Pinksterdag kunnen (groot)ouders met hun (klein)kinderen van alles beleven op en rond het natuurpad in Natuurgebied De Weerribben. Al lopende wordt er iets verteld over de wetenswaardigheden van het gebied. Daarna gaan we zelf actief op

onderzoek uit en ontdekken we welke planten en dieren er leven in en bij het water.

Verzamelpplaats: Buitencentrum van Staatsbosbeheer aan de Hoogeweg in Ossenzijl ((Hoogeweg 27, 8376 EM Ossenzijl), bij de stand van het IVN.Tijd: 13.30u – 15.30 uur. Informatie: Els Heibrink, tel. 06-57187354

zaterdag 26 mei: Vlinders en libellen. KNNV (alleen voor leden IVN en KNNV).

We gaan deze keer niet naar de geijkte gebie-

den in ons werkgebied, maar naar een fraai gebied niet zo heel ver weg, nl. het Brandemeer. In de keten van gebieden die loopt van de Wieden, via de Weerribben en de Rottige Meenthe, is het Brandemeer het volgende laagveenmoeras. We kunnen er de karakteristieke vlinder- en libellen-soorten verwachten. Te denken valt aan de Sierlijke witsnuitlibel, de Gevlekte witsnuitlibel, Vuurlibel en ook de Glassnijder is er te verwachten. Wat betreft de vlinders zijn het Oranjetipje, Landkaartje en Geelsprietdikkopje te verwachten.

We vertrekken om 10.30 uur van de grote parkeerplaats (P&R) aan de noordzijde van het NS-station Steenwijk (ingang Eesveenseweg 3, 8332 JA Steenwijk). We zullen ongeveer 15.00 uur weer terug zijn. Wat helpt bij het observeren van insecten is het gebruik van een verrekijker met een korte scherpstelafstand. Maar ook gewone verrekijkers kunnen gebruikt worden. Het gebied kan drassig zijn, dus zorg voor passende kleding en schoeisel. Vergeet verder niet om eten en drinken mee te nemen. Bij slecht weer (en denk dan voornamelijk aan regen of erg harde wind) gaat de excursie niet door. Bij twijfel kan even gebeld worden met Willem-Jan Hoeffnagel (0521-857735).

vrijdag 8 juni: Op zoek naar de geheimzinnige nachtzwaluw in het Drents-Friese Wold! KNNV.

Rond nachtzwaluwen bestaan allerlei volksverhalen en mythen, die helaas geen van allen positieve eigenschappen aan de vogel toedichten. Dit heeft ongetwijfeld te maken met zijn mysterieuze leven: overdag zie je hem niet of maar zelden, en 's nachts produceert hij vreemde geluiden op eenzame heidevel-den omringd door bos.

Vrijdagavond 8 juni gaan we op zoek gaan naar de zeldzame nachtzwaluw, diep in het Drents-Friese Wold bij Wateren. Als we geluk hebben is het een windstille, zwoele avond waarop ze baltsen. Maar er zijn geen garanties! Nachtzwaluwen zijn echte nachtbrakers die meestal pas tussen 22.00 en 23.00 uur beginnen te zingen, als het echt helemaal donker is. Misschien horen we ook nog houtsnippen, uilen en vossen.

We verzamelen om 21.00 uur op het grote parkeerterrein (P&R) aan de noordzijde van het NS-station Steenwijk (ingang Eesveenseweg 3, 8332 JA Steenwijk). Mensen die op eigen gelegenheid naar het gebied willen komen, kunnen om 21.30 uur verzamelen bij de kruising Wateren-Waterse veld in Wateren. Daarvandaan rijden we naar een parkeerplaats midden in het bos. We zijn uiterlijk 23.30 uur weer bij de auto.

Het Drents-Friese Wold is een gebied met veel teken. Je beschermt je het best tegen teken door op de paden te blijven en bedekkende kleding te dragen met je broekspijpen in je sokken.

Informatie bij Belinda Kater (belinda.kater@hotmail.nl).

zaterdag 9 juni: Gewestelijke excursie. KNNV.

Informatie over deze excursie zal worden gepubliceerd op <https://www.knnv.nl/afdeling-epe-heerde/activiteit/gewestelijke-excursie>

Zie hiervoor ook: www.knnv.nl/noordwesthoek

zondag 10 juni: IVN Slootjesdag. IVN.

IVN Noordwest-Overijssel zal op deze zondagmiddag verschillende activiteiten organiseren met als thema water. Kruip, glibber, speur en ontdek alles over de slootjes in De Weerribben. Kinderen van 4 tot 12 jaar kunnen samen met hun (groot)ouders op ontdekkingsreis in een doodgewone sloot. Onder begeleiding van een IVN-natuurgids gaan de kinderen met een schepnet en een loop op onderzoek uit, in en rondom de sloot!

Het wateronderzoek vindt doorlopend van 12.00 uur tot 16.00 uur plaats bij het Buitencentrum van Staatsbosbeheer te Ossenzijl (Hoogeweg 27, 8376 EM Ossenzijl). Nadere informatie bij Rian Hoogma (jagerhoogma@hotmail.com)

U kunt meer informatie over de Slootjesdag vinden op onze website www.ivn.nl/afdeling/noordwest-overijssel en in de lokale media.

Zaterdag 23 juni – Zoektocht naar Insecten, Spinnen en andere Kriebelbeestjes op de Blesdijkerheide. KNNV

In het vrij kleine, maar geweldig gevarieerde terrein met z'n loofhout, dennenbossen, heide en ruigte-zomen wemelt het van het onbekende leven. Onder stukken val-hout, achter losse boomschors en onder plantenresten houden zich verschillende soorten mil-

joenpoten, pissebedden en keverlarven schuil, die er uitzien als levende fossielen en doen denken aan het oeroude leven van honderden miljoenen jaren geleden. Over zonbeschenen bladeren lopen vreemd uitzierende rovers, zoals schorpioenvliegen, goud-oogjes en sluipwespen. En in de bladeren ontdekken wij slingerende gangen, blazen en andere vraatsporen van dwergmotten, vliegjes, wespjes en kevertjes.

Met een beetje geluk, als het weer ons gunstig gezind is, wiekelen er over de heide en langs de struiken verschillende vlindersoorten. Misschien dat we op het kale zand een prachtig gekleurde roofkever en zijn even roofzuchtig-

ge larven in actie kunnen zien. Wilde bijtjes, anders dan honingbijen ongevaarlijk voor de mens, hebben er hun nestgangen gegraven en vliegen af en aan. Spinnendoders leggen er hun hollen aan, en zoeken de omgeving af naar kleine wolfspinnen als voedsel voor hun larven. Een beetje zon en wij zien deze snelle lopers tussen de planten door rennen, of zich lekker in de zon zitten opwarmen. Het wordt een ontdekkingsstocht door de weinig bekende wereld van het kleine, met wie weet een aantal onverwachte ontmoetingen.

Verzamelen rond 13.30 op het parkeerterrein bij de ingang van de Blesdijkerheide aan de Friese Veldweg. Omdat veel van deze kleine beestjes van mooi weer houden, is het bij minder goed weer aan te raden om op de zaterdagochtend contact op te nemen met de excursieleider: Ben Prins tel. 0521-350300.

24 juni – Vroege zomer in de Rottige Meenthe. IVN.

Het natuurreserveaat Rottige Meenthe behoort, evenals 'grote broer' De Weerribben, tot de restanten van het laagveenmoeras dat zich ooit over een groot deel van Nederland uitstreckte. Als gevolg van de vervening is er een schitterend gebied ontstaan waar onder andere de otter, de grote vuurvliinder en de roerdomp te vinden zijn.

De gids zal o.a. vertellen over het ontstaan van het gebied, flora/fauna en cultuurhistorie. Deze wandeling is geschikt voor het hele gezin en staat in het teken van de vroege zomer!

Verzamelpaats; parkeerplaats Oldelamerbrug tegenover Lemsterweg nr. 2, 8485 KL Munnekeburen. Tijd: 10.30 – 12.30 uur. Meer informatie bij Sandra Broers-Visscher, tel. 06-25246139.

**KNNV Koninklijke Nederlandse
Natuurhistorische Vereniging,
vereniging voor veldbiologie**

KNNV Afdelingsbestuur
Postbus 171
8330 AD Steenwijk
Bankrek.nr: NL95INGB0001027674 t.n.v. KNNV,
afd. De Noordwesthoek Steenwijk.

Voorzitter

Ton Bode, 0521 512074
voorzitter@noordwesthoek.knnv.nl

Secretaris

Thijs Krösschell,
0521 795081
secretaris@noordwesthoek.knnv.nl

Tweede secretaris

vacature

Penningmeester en ledenadministratie

Kees de Wilde,
06 49119132
penningmeester@noordwesthoek.knnv.nl

Bestuurslid

Emile de Leeuw,
0653643469
webmaster@noordwesthoek.knnv.nl

Bestuurslid

Belinda Kater
06 46129879
belinda.kater@hotmail.com

Bestuurslid vacant

Waarnemingen

Ton Bode,
0521 512074
ton.bode@planet.nl

N.B.De Noordwesthoek heeft
een ANBI-status.

**IVN Vereniging
voor natuureducatie en
duurzaamheid**

IVN Afdelingsbestuur
Postadres Het Eenspan 6
8332 JG Steenwijk
Bankrek.nr: NL45INGB0000342784 t.n.v. IVN
afd. Noordwest Overijssel Steenwijk

Voorzitter

Rian Hoogma
Binnenpad 44 8355 BS Giethoorn
0521 362279
jagerhoogma@hotmail.com

Secretaris

Roely Luyten
Het Eenspan 6
8332 JG Steenwijk
0521-523740 | 0611317756
IVN-secr.NWO@ziggo.nl

Ledenadministratie

Roely Luyten
Het Eenspan 6
8332 JG Steenwijk
0521-523740 | 0611317756
IVN-secr.NWO@ziggo.nl

Penningmeester

Maarten Punt
Venebosweg 2 Ossenzijl 8376 EN
0561 851393
puntm@casema.nl

Bestuurslid

Henk Mulder
Oudeweg 97, 8376 HS Ossenzijl
0561 477574
henkmulder525@gmail.com

Bestuurslid vacant

Werkgroepen KNNV en IVN

KNNV

Vogelwerkgroep

vacature coördinator

Weidevogelbescherming

Ynske Ypma / 0521 360921

ynskeypma@home.nl

Wintervoeding

Jaap de Jong / 0521 362389

Plantenwerkgroep Candida van Wirdum

0521-521106

candida@jolicoeur.nl

Vlinder en libellenwerkgroep

Arjen Lensen

06-29077923

arjen.nat@gmail.com.

Geologiewerkgroep

Wim Brussee / 0521 516373

krebberbrussee@hetnet.nl

Werkgroep Wolterholten

Ernst J.Kleis / 0521 513845

ej.kleis@hetnet.nl

Lezingen vacature

Waarnemer: Ton Bode

ton.bode@planet.nl

Excursies

Belinda Kater

06 46129879

belinda.kater@hotmail.nl

Natuur en milieuplatform

Henk Plat / 0561 452117

henk.plat@planet.nl

Websitebeheer

Emile de Leeuw / 0653 643469

webmaster@noordwesthoek.knnv.nl

Website: www.knnv.nl/noordwesthoek

De Contributie en lidmaatschap

KNNV-leden € 34,50

Huisgenoten van KNNV-leden € 19,50

NWH-leden en hun huisgenoten € 17,00 (nieuwe NWH leden niet meer mogelijk)

De contributie wordt automatisch geïnd c.q. moet vóór 1 maart ontvangen zijn.

Opzegging schriftelijk vóór 1 november bij de Ledenadministratie

Leden ontvangen het blad "Koppel" en het tijdschrift "Natura" van de landelijke KNNV

IVN

Excursies en gidsen

Coördinatie: Henk Mulder

0561 477574

henkmulder525@gmail.com

Aanvraag excursies en gidsen:

Roely Luyten

het Eenspan 6, 8332 JG Steenwijk

IVN-secr.NWO@ziggo.nl

Uurtje Natuurtje

Lucille Keur

0561 477574 / 0624792192

lkeur@hetnet.nl

Vogels

Albert Steenberghe / 0521 513547

albsteenbergen@hotmail.com

PR

Jan Feenstra, Nijveveen

0522 251098 / 06 53116070

janfeenstra46@gmail.com

Natuurkoffers

Contactpersoon: Gerry Teurlinckx

0521 513495

gerryteu@planet.nl

Werkgroep Jeugdnatuurclub

De Weerribben

Contactpersoon: Wieke Nijland

0522 244766

janenwieke88@gmail.com

Websitebeheer

Louis Volkers

0521 521377

ivn.nwo.web@gmail.com

Website:

www.ivn.nl/afdeling/noordwestoverijssel

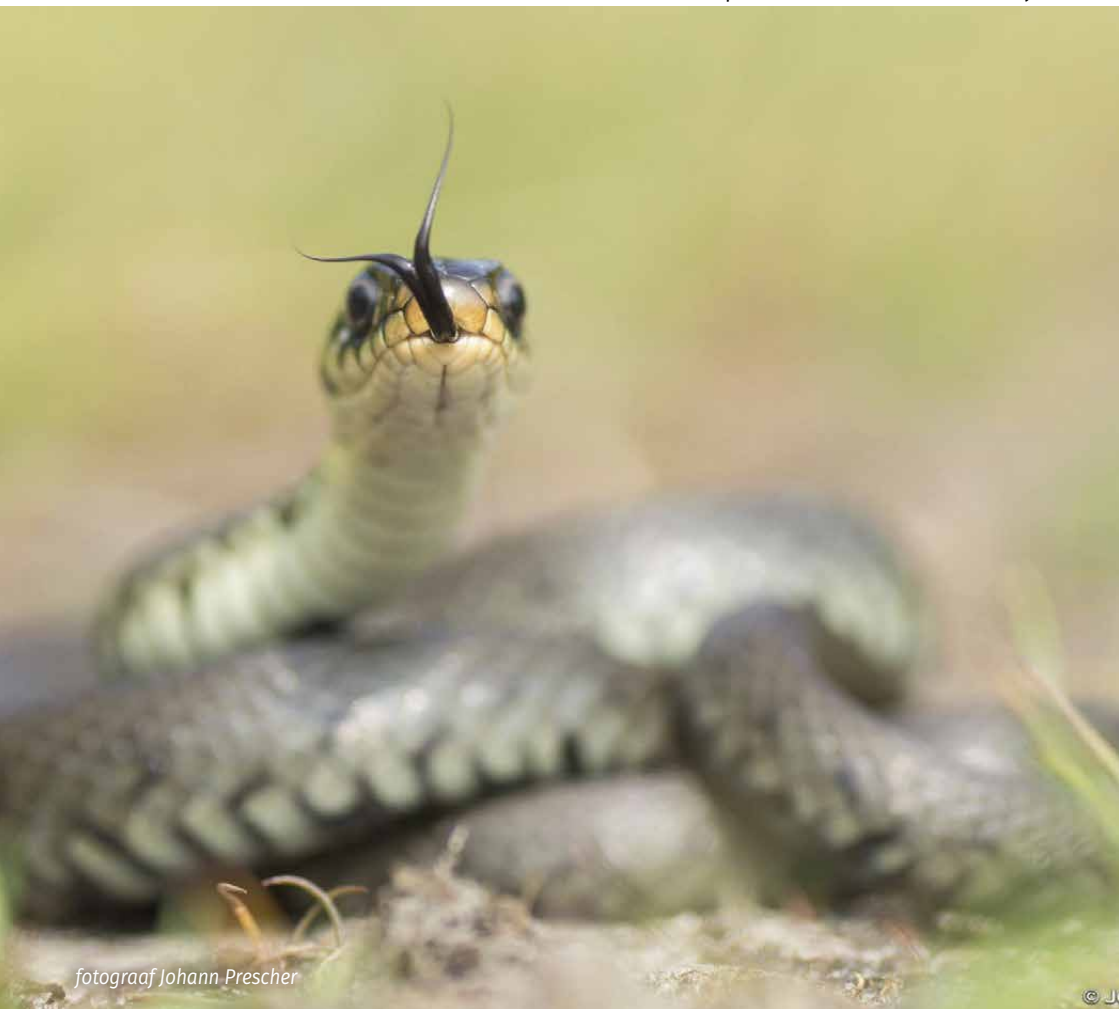
Contributie IVN € 20,00 per jaar

Leden ontvangen het blad "Koppel" en "Mens en Natuur", tijdschrift van het landelijk IVN Donateur kan iedereen worden, die geen werkend lid kan of wil zijn, maar wel het verenigingswerk wil steunen: bijdrage € 20,00 incl. "Koppel".

Huisgenoten van leden betalen € 5,00.

Beëindiging van het lidmaatschap IVN Noordwest Overijssel: via schriftelijke opzegging bij het IVN-secretariaat vóór 1 november van het lopende jaar.

Retouradres: postbus 171 - 8330 AD Steenwijk

fotograaf Johann Prescher

ivn natuur
educatie
Noordwest-Overijssel

IVN Vereniging voor natuureducatie en
duurzaamheid afdeling Noordwest-Overijssel

KNNV
vereniging
voor veldbiologie

KNNV
vereniging voor
veldbiologie
De Noordwesthoek